

Polis nəzarətində saxlama ilə bağlı İQAK standartlarında yeniliklər

12-ci Ümumi məruzədən çıxarış (2002)

33. Cəmiyyətin yaxşı fəaliyyət göstərməsi üçün polisin cinayət törətməkdə şübhəli bilinənləri və digər kateqoriyadan olan adamları tutub saxlamaq, müvəqəti həbs etmək və dindirmək səlahiyyətlərinin olması vacibdir. Lakin bu səlahiyyətlərin qorxutma, fiziki qəddar rəftara gətirib çıxarma təhlükəsi vardır. Polisin öz vəzifəsini yerinə yetirərkən hədsiz nifrətdən uzaq olması və bu təhlükəni mütləq minimuma qədər azaltması üçün yollar axtarmaq İQK-nın işinin əsasını təşkil edir. Bəzi ölkələrdə polis məntəqəsində saxlanılma məsələsində ümidverici irəliləyişlər nəzərə çarpıb; lakin İQK-nın əldə etdiyi materiallar sayıqlığa ehtiyacın olduğunu üzə çıxardır.

34. Şübhəli bilinən şəxslərin dindirilməsi mütəxəssis işidir, bunun qənaətbəxş şəkildə icrası üçün xüsusi təlim tələb olunur. Hər şeydən əvvəl dindirmənin dəqiq məqsədi tamamilə aydın şəkildə deyilməlidir: bu məqsədə çatmaq üçün dürüst və doğru məlumat əldə edilməlidir ki, istintaq altında olan iş üzrə həqiqət aşkar edilsin, sorğu apararı vəzifəli şəxsin gözlərində təqsirkar görünən şəxsin boynuna qoymaq yolu ilə bu məqsədə nail olunmamalıdır. Münasib təlimin təmin edilməsindən əlavə şübhəli bilinən şəxslərin dindirilməsi üçün əxlaq kodeksinin tərtib edilməsi yuxarıda göstərilən məqsədə sadıq qalmaq işini xeyli yüngülləşdirəcək.

35. İQK-nın nümayəndələri illər ərzində müxtəlif ölkələrdə müvəqqəti həbsdə saxlanılan kifayət qədər şəxslərlə söhbətlər aparıblar və onlara qarşı dindirilmə vaxtı polis məmurları tərəfindən, etiraf etməyə nail olmaq üçün, fiziki qəddar rəftarın olduğunu və ya başqa sözlə qorxudulmalarını və hədələndiklərini inandırıcı şəkildə söyləyiblər. Öz-özünə aydındır ki, «sübutların etirafına» görə mükafat verən məhkəmə sistemi cinayətin istintaqını aparmaq üçün cəlb olunmuş rəsmi şəxsləri həvəsləndirir və çox hallarda təzyiq vasitəsi ilə nəticə əldə edilir – fiziki və ya psixoloji zorun tətbiqi yaranır. İşgəncə və digər kobud rəftar formalarının aradan qaldırılması şəraitində cinayət istintaqı metodlarının inkişaf etdirilməsi fundamental əhəmiyyətə malikdir.

36. Polis sorğusunun elektron (audio və/və ya video) vasitələri ilə protokollaşdırılması həbs olunanlarla qəddar rəftara qarşı əlavə və vacib bir zəmanətdir. İQK bu cür sistemlərin yerləşdirilməsini nəzərdən keçirən ölkələrin sayının artmasından məmnundur. Bu cür cihazlar sorğu prosesini tam və dürüst protokollaşdırma ilə təmin etməyi bacarır, bu yolla da istənilən kobud rəftar haqqında iddianın istintaqına yardım göstərir. Bu, həm polis tərəfindən qəddar rəftara məruz qalanlara, həm də əsaslandırılmayan fiziki kobud rəftara və ya psixoloji təzyiqə məruz qoyma iddiası ilə üz-üzə qalan polis məmurlarının maraqlarına xidmət edir. Polis sorğusunun elektron vasitələrlə protokollaşdırılması həmçinin, müqəssir bilinənlərin öz etiraf etdiklərindən aldatma yolu ilə sonradan imtina etmək imkanını azaldır.

37. İQK bir sıra ölkələrdə çox hallarda olduqca qorxuducu şəkildə olan dindirmə otaqlarına rast gəlib; məsələn, otaqlar tamamilə qara rənglə boyanmış və proyektor dindirilmə aparılan adamın oturduğu stulun istiqamətində yönəlmişdi. Polis xidmətində bu cür ləvazimatlara yer olmamalıdır.

Bundan əlavə, kifayət qədər işıqlandırılan, qızdırılan və ventilyasiya edilən sorğu otaqları sorğu prosesində iştirak edən bütün iştirakçılara oxşar formaya və standart rahatlığa malik olan stullarda oturmaq imkanı verilməlidir. Sorğunu aparın məmur şübhəli şəxsdən yüksək və ya ondan uzaq olan üzbəüz yerdə oturmamalıdır. Eyni zamanda rəng sistemi neytral olmalıdır.

38. İQK bəzi ölkələrdə polis məntəqəsində həbsdə saxlanılanların gözlərinin bağlanması praktikası ilə üzləşdi, xüsusilə də bu dindirmə prosesləri vaxtı baş verirdi. İQK-nın nümayəndələri bunların məqsədi barədə müxtəlif və çox vaxt isə, bir-birinə zidd olan izahatlar alıb. Bir çox illər ərzində toplanılmış məlumatlardan İQK belə qənaətə gəlir ki, bir çox hallarda, bəlkə də əksər hallarda gözlər ona görə bağlanır ki, həmin şəxslər onlara qarşı qəddar rəftar edən qanunlara riayət etməli olan şəxsləri tanıya bilməsinlər. Hətta fiziki qəddar rəftar olmadıqda belə həbsdə olan adamın gözlərinin bağlanması, xüsusilə də dindirilmə zamanı gözlərin bağlı saxlanması despotik hərəkətdir və psixoloji kobud rəftarla eyni güclüdür. İQK polisdə həbsdə saxlanılanların gözlərinin bağlanmasının qadağan edilməsini xüsusi olaraq tövsiyə edir.

39. Polis binalarında taxta çubuqlar, süpürgə sapları, beysbol ağacları, metal millər, bıçaqlar, əldə qayıрма odlu silahlar kimi şübhəli əşyaların olmasının aşkar edilməsi İQK üçün qeyri-adi hal deyil. Bir çox hallarda bu cür şeylərin mövcudluğu İQK nümayəndələrinə belə yerlərdə saxlanılan adamlara qarşı hədələr edilidiyini və ya onların bu əşyalarla döyüldüyünü söyləməyə əsas verir.

Bu cür əşyalar barədə polis məmurlarının ümumi izahatı ondan ibarətdir ki, bu əşyalar şübhəli bilinən şəxslərdən müsadirə edilib və onlardan əşyayi-dəlil kimi istifadə ediləcək. Belə əşyaların heç vaxt markalanmaması və onlara bütün otaqlarda (pərdələrin arxasında və ya şkaflarda olması halları) rast gəlinməsi faktı bu izahatlara görə yalnız təəssüf hissi oyadır. Polislərin özlərini pis aparmaları barədə söz-söhbətlərin aradan qaldırılması və işçi heyət və eyni ilə də həbs edilmiş şəxslər üçün potensial təhlükə mənbəyinin kənarlaşdırılması üçün əşyayi-dəlil kimi istifadə olunan hər bir ayrıca əşya həmişə yaxşıca markalanmalı, protokollaşdırılmalı və təyin olunmuş əmlak xəzinəsində saxlanılmalıdır. Bütün digər yuxarıda göstərilən əşyalar polis otaqlarından uzaqlaşdırılmalıdır.

40. İQK öz fəaliyyətinin lap başlanğıcından polis tərəfindən müvəqqəti həbs olunan şəxslərin üç hüququnu müdafiə edir: vəkilə müraciət etmək hüququ, həkimə müraciət etmək hüququ və özünün həbsi barədəki faktı öz seçiminə uyğun olaraq qohumlarına və ya üçüncü tərəfə xəbər vermək hüququ. Bir sıra ölkələrdə İQK-nın tövsiyələrinə uyğun olaraq bu hüquqların tətbiq edilməsi və ya gücləndirilməsi yolunda addımlar atılıb. İQK-nın səfər etdiyi ölkələrdə polis tərəfindən saxlanılma vaxtı vəkilə müraciət etmək hüququ indi xüsusilə daha çox tanınılır; bu hüququn mövcud olmadığı az sayda olan ölkələr də onu tətbiq etməyə hazırlaşırlar.

41. Lakin bir sıra ölkələrdə saxlanılmanın ilk anından vəkilə müraciət etmək hüququna zəmanət verilə bilməsi haqqında İQK-nın tövsiyələrinin yerinə yetirilməsinə həvəssiz yanaşırlar. Bir sıra ölkələrdə polis tərəfindən müvəqqəti həbs olunan şəxslər bu hüquqdan yalnız həbsdə keçirdikləri müəyyən vaxtdan sonra istifadə edirlər; digər ölkələrdə isə müvəqqəti həbs olunanın formal olaraq «şübhəli bilinən» elan edilməsindən sonra bu hüquq effektiv olur.

İQK öz təcrübəsinə görə dəfələrlə vurğulayıb ki, qəddar rəftarın ən çox olduğu dövr birbaşa müvəqqəti həbs olunmadan sonra gələn dövrdür. Buna görə də polis tərəfindən saxlanılan şəxslərin bu müddət ərzində vəkilə müraciət etmək imkanlarının olması qəddar rəftara qarşı əsaslı zəmanətdir. Bu imkanların mövcudluğu müvəqqəti həbs olunan şəxslərə qarşı qəddar münasibət bəsləməyə meyilli olanları bu yoldan çəkəndirmək effektivə malik olacaq; bundan əlavə əgər həqiqətən də kobud rəftar olubsa, düzgün təyin edilmiş vəkil lazımı tədbirləri görəcək. İQK razılaşır ki, polis istintaqının qanuni maraqlarını müdafiə etmək üçün istisna hallarda müvəqqəti həbsdə saxlanılan şəxsin öz seçdiyi xüsusi vəkilə müraciət edə bilməsinin müəyyən müddətə gecikdirilməsi mümkündür. Lakin bu işin davam etdiyi müddət ərzində vəkilə müraciət etmək hüququndan tamamilə imtina edilməsi ilə nəticələnməməlidir. Belə hallarda başqa müstəqil vəkilə müraciət oluna bilər.

Vəkilə müraciət etmək hüququna həmçinin onunla təkbətək söhbət etmək hüququ da daxildir. Nəticə etibarilə, aidiyyəti olan şəxslərin polis tərəfindən istənilən dindirilməsi zamanı vəkilin iştirak etmək hüququ vardır. Təbii ki, bu, vəkil hətta iştirak etmədikdə belə, təxirəsalınmaz məsələlərdə həbs olunandan ifadə almaq üçün polisa mane olmamalıdır, həm də lazımı şəkildə ifadə götürməyə mane olan vəkilin dəyişdirilməsini rədd etməməlidir.

İQK həmçinin vurğulayır ki, vəkilə müraciət etmək hüququndan yalnız cinayət törətməkdə şübhəli bilinənlər deyil, həmçinin hüquqi öhdəliklərə malik olan və polis idarəsində «şahid» qismində iştirak edənlər də istifadə edə bilərlər.

Bundan başqa, vəkilə müraciət etmək hüququnun praktik olaraq tam effektiv olması üçün vəkilin xərclərini ödəyə bilməyən şəxslərə uyğun təminatlar verilməlidir.

42. Polis məntəqəsində saxlanılan şəxslərin həkimə müraciət etmək hüququ tanınmalıdır. Başqa sözlə, əgər şəxs tibbi müayinədən keçməyi tələb edərsə, bu zaman həkim ləngimədən çağırılmalıdır; polis məmurları belə tələbləri qulaq ardına vurmamalıdırlar; bundan başqa, həkimə müraciət etmək hüququna həm də həbsdə olan şəxsin öz arzusuna görə seçdiyi həkimin onu müayinə etməsi hüququ da daxildir (buna polisin çağırdığı həkimin müayinə aparması da əlavə olunur).

Polisdə həbsdə saxlanılanların bütün tibbi müayinələri qanuna nəzarət edən rəsmi şəxslərin eşidə bilmədiyi və ya xüsusi hallarda rəsmi şəxslərin gözündən uzaq yerdə aparılmalıdır.

Polisdə müvəqqəti həbsdə saxlanılan şəxs həkim qarşısına çıxarıldıqdan azad edildikdə, onun qanuni məhkəmə həkimindən təcili tibbi müayinə / sertifikat tələb etmək hüququnun olması vacibdir.

43. Müvəqqəti həbs edilən adamın həbs edilmə faktını üçüncü tərəfə xəbər verə bilməsi hüququna prinsipial olaraq, polisdə həbsdə saxlanılmanın lap başlanğıcından zəmanət verilməlidir. Əlbəttə, polis istintaqının qanuni maraqlarını müdafiə etmək üçün, bu hüquqların həyata keçirilməsində müəyyən müstəsnaqların ola bilməsini İQK qəbul edir. Lakin bu müstəsnaqlar aydın müəyyən edilməli və zaman nöqtəyi-nəzərindən ciddi məhdudlaşdırılmalıdır və onlara olunan müraciətlər uyğun zəmanətlərlə müşayiət edilməlidir. (Həbs etmə haqqında xəbər çatdırılmasının hər hansı şəkildə gecikdirilməsi yazılı olaraq (səbəbi göstərilməklə) protokollaşdırılmalıdır və bundan ötürü yüksək polis məmurunun (bu işlə əlaqəsi olmayan) və ya ittihamçının razılığı tələb olunur).

44. Müvəqqəti azadlıqdan məhrum edilmiş şəxslər öz hüquqlarını bilmirlərsə, onda bu hüquqların əhəmiyyəti çox az olacaq. Buna görə də polisin həbsə alınmış şəxslərə onların hüquqları barədə gecikdirmədən və onların başa düşdükləri dildə məlumat verməsi çox

zəruridir. Bunu etmək üçün polis tərəfindən müvəqqəti həbs edilmiş şəxslərə saxlanıldıqları ilk andan etibarən onların sadə formada dəqiqləşdirilən hüquqları sistemativ olaraq onlara təqdim olunmalıdır. Bundan başqa əlaqədar şəxslərdən xahiş edilməlidir ki, ərizəyə qol çəkərək özlərinin hüquqları barədə məlumatlandırıldıqlarını təsdiq etsinlər.

45. İQK məhkəmə və cinayət ittihamı orqanlarının polis orqanları tərəfindən edilən qəddar rəftara qarşı mübarizəsini bir neçə dəfə vurğulayıb.

Misal üçün, polis tərəfindən həbs olunan bütün həbsxanaya göndəriləcək adamlar fiziki olaraq hakim qarşısına çıxarılmalıdır, o isə bu məsələni həll etməlidir. İQK-nın baş çəkdiyi ölkələrdən hələ də elələri vardır ki, orada bu edilmir. Qəddar rəftara məruz qalmış cinayət törətməkdə şübhəli bilinən şəxs hakim qarşısına çıxarılanda onun vaxtında şikayət etmək üçün imkanı olur. Bundan başqa, hətta şikayət etmək üçün dəqiq ifadə olunan səbəb yoxdursa belə, qəddar rəftarın digər nişanələri olduqda (görünən zədələr; şəxsin xarici görünüşü; özünü aparma tərzi) hakim məhkəmə işini məqsədəuyğun vaxtda keçirə bilər.

Təbii ki, əgər polis tərəfindən qəddar rəftara yol verilməsinin əlamətləri olduqda hakim uyğun tədbirlər görməlidir. Polisdə həbsdə saxlanmanın sonunda cinayətdə şübhəli bilinən şəxs qəddar rəftara yol verildiyini təsdiq edərsə, hakim bu müddəanı yazılı şəkildə protokollaşdırmalıdır, təcili məhkəmə tibbi ekspertizası təyin etməlidir və müddəanın lazımı şəkildə araşdırılması üçün tədbirlər görməlidir. Belə yanaşma ilə aidiyyəti olan adamın görünən xarici zədələrinin olub-olmadığı müəyyən edilməlidir. Bundan başqa, hətta qəddar rəftar haqqında dəqiq müddəa olmadıqda belə hakim məhkəmə tibbi ekspertizasından onun qarşısına çıxarılan şəxsin başqa səbəbdən nə vaxtsa qəddar rəftarın qurbanı olmadığını təsdiqləməsini tələb etməlidir.

Qanunlara riayət edən orqanın məmurunun qəddar rəftar etməsi haqqında bütün şikayətlər məhkəmə və işlə bağlı olan digər rəsmi şəxslər tərəfindən lazımı yerdə böyük səylə yoxlanılmalıdır, lazımı cəzaların müəyyən edilməsi ilə, güclü çəkirdirmə təsiri göstərilə bilər. Əksinə, həmin rəsmi şəxslər onlara baxılmaq üçün verilən şikayətlərə effektiv reaksiya göstərməsələr, qanunlara riayət edən orqanın qəddar rəftara meyilli olan məmurunda bu hərəkətləri cəzalandırılmadan edə biləcəyinə inam yaranacaq.

46. İbtidai həbsdə saxlanan məhbusların polis tərəfindən əlavə dindirilməsi bəzən vacib olur. İQK bu fikirdədir ki, qəddar rəftarın aradan qaldırılması nöqtəyi nəzərinə, belə dindirilmələrin aidiyyəti olan həbsxana binalarında aparılması polisdə aparılmasından daha yaxşı olardı. İbtidai istintaqa alınmış məhbuslar ifadə vermək üçün polisdə saxlanılmaya göndərilməsi yalnız başqa çıxış yolu olmadıqda və buna icazə verildikdə mümkündür. Aydın ki, müstəsna hallarda, yəni ibtidai istintaqa alınan məhbusu polisdə həbsdə saxlanmaya göndərdikdə həmin şəxs 40-43-cü paraqraflarda göstərilən üç hüquqdan istifadə edə bilməlidir.

47. Polis tərəfindən həbsdə saxlanma əsas etibarilə nisbətən qısa müddətli olur (və ya olmalıdır). Buna baxmayaraq polis məntəqəsində saxlanma kameralarındakı həbsdə saxlanma şəraiti müəyyən əsas tələblərə cavab verməlidir.

Bütün polis saxlama kameraları təmiz və orada saxlanılan adamların sayına görə müvafiq ölçüdə olmalıdır və kameralar tələb olunan qədər işıqlandırılmalıdır (oxumaq üçün yetərli, yuxlama müddəti istisna olmaqla); kameralara təbii işığın düşməsinə üstünlük verilməlidir.¹ Bundan başqa kameralar istirahət üçün vəsaitlərlə təmin edilməlidir (bərkişdirilmiş stul və ya skamya ilə) və gecəni həbsdə keçirməli olan şəxslər təmiz döşək və yorğanla təmin

¹ Polis həbsxana kameralarının ölçüləri həmçinin 2-ci Ümumi məruzənin (CPT/Inf (92)3) 43-cü paraqrafında verilir.

olunmalıdır. Polis tərəfindən həbsdə saxlanılanlar təmiz şəraitdə tualet vəsaitlərindən istifadə edə bilməlidirlər və yuyunmaq üçün onlara uyğun vəsaitlər təklif olunmalıdır. Onların içməli sudan istifadə etmək imkanı olmalıdır və onlara lazımi vaxtda ərzaq verilməlidir, buraya gündə ən azı bir dəfə tam yemək (sendvicdən daha doyumlu yemək) də daxildir. Polisdə 24 saat və daha çox həbsdə saxlanılanlara hər gün mümkün qədər açıq havada məşq etmək imkanı verilməlidir.

İQK-nın baş çəkdiyi bir sıra müvəqqəti polis məntəqələrində saxlanılma yerlərindəki ləvazimatlar minimal standartlara cavab vermir. Bu, xüsusilə də sonralar məhkəmə orqanları qarşısına çıxarılan adamlar üçün zərərliyə. Əksər hallarda hakim qarşısına çıxarılmış adamlar bir və ya daha çox günlərini qeyri-standart və çirkli həbsxana kameralarında lazımi istirahət və yemək təklif edilmədən və lazımi cür yuyunmadan keçirməli olmuşlar.

48. Çalışdığı həbsxanada şəxslərin təhlükəsizliyinə və fiziki toxunulmazlığına zəmanət vermək polisin xidməti borcudur. Bu onu bildirir ki, həbsdə saxlanma yerlərində aparılan lazımi monitorinq polisin öz üzərinə götürdüyü xidməti borcun tərkib hissəsidir. Polis məntəqəsində həbsdə saxlanılan adamların çətinlik çəkmədən rejim xidməti heyəti ilə əlaqə yarada bilmələrinə zəmanət vermək üçün addımlar atılmalıdır.

Bir çox hallarda İQK-nın nümayəndələri elə polis həbsxana kameralarına rast gəlirdilər ki, onlar polis məmurlarının adətən olduqları xidməti otaqlardan və iş yerlərində uzaqda yerləşirdilər və həmçinin həbs olunmuş adamların polis məmurlarının diqqətini cəlb etmək üçün hər hansı bir vasitə (məs., zəng sistemi) yox idi. Belə şəraitlərdə müxtəlif cür hadisələrə (həbsdə saxlanılanlar arasında zor halları, özünə qəsd etmə; yangın və s.) lazımi vaxtda reaksiya verə bilməmək təhlükəsi vardır.

49. Bir çox ölkələrdə müşahidə edilən polis məntəqələrindəki hər bir operativ şöbənin (narkotik, mütəşəkkil cinayətkarlıq, anti-terrorizm) öz müvəqqəti həbsdə saxlama yerlərinə malik olmasını və onların departamentin məmurları ilə komplektləşdirilməsini İQK narahatlıq doğuran hal kimi qiymətləndirmişdi. İQK belə hesab edir ki, bu həbsdə saxlama funksiyalarını xüsusi olaraq təlim keçmiş məmurların fərqli korpusundan təşkil edilmiş mərkəzi həbsdə saxlama yerlərinə verməklə bu vəziyyəti aradan götürmək olar. Bu, kobud rəftarın aradan qaldırılması nöqtəyi-nəzərindən faydalı olduğunu sübut edərdi.

50. Polis idarələrinin müstəqil orqanlar tərəfindən yoxlanılması polisdə həbsdə saxlanılanlara qarşı qəddar rəftarın aradan qaldırılması istiqamətində və ümumiyyətlə, həbsdə saxlama yerlərinin məqbul şəraitdə olmasına zəmanət vermək üçün vacib bir yardım göstərmiş olardı. Bunların tam effektiv olması üçün belə orqanlar tərəfindən edilən səfərlər həm müntəzəm, həm də xəbər verilmədən həyata keçirilməli və aidiyyətli orqanlara həbs edilmiş şəxslərlə təkbətək sorğu aparmaq səlahiyyətləri verilməlidir. Eyni zamanda həbsdə saxlanılan şəxslərə qarşı olan münasibətlə bağlı bütün işlər yoxlanılmalıdır: həbsə alınma protokolu; həbsə alınmış adamların öz hüquqları barədə məlumatlandırılması və bu hüquqlara həqiqətdə əməl olunması (xüsusilə də 40-43-cü paragraflarda istinad olunan hüquqların); cinayətdə təqsirli bilinənlərin dindirilməsi vaxtı əsas qaydalara əməl olunması; və müvəqqəti həbsdə saxlanmanın maddi şəraiti.

Yuxarıda göstərilən orqanların əldə etdikləri materiallar yalnız polisə deyil, həm də polisdən asılı olmayan digər orqanlara kömək edə bilər.